

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE
DIVADELNÍ FAKULTA

DRAMATICKÁ UMĚNÍ

TEZE HABILITAČNÍ PŘEDNÁŠKY

Divadelní tvorba ve specifických skupinách jako otevřený sdílený dialog

MgA. Vladimír Novák, Ph.D.

Praha, 2022

Název habilitační přednášky: Divadelní tvorba ve specifických skupinách jako otevřený sdílený dialog

Základní teze

1. Obecný úvod do problematiky divadelní tvorby ve specifických skupinách

Divadelní tvorba ve specifických skupinách¹, divadlo ve specifických skupinách, specifické divadlo, někdy též označované jako paradivadlo, divadlo účasti/spoluúčasti nebo divadlo sociální nás přivádí nejen k úvahám o divadle a člověku se znevýhodněním², ale také k zásadním existenciálním otázkám po smyslu naší existence a k hledání místa jedince ve světě. K zamýšlení se a vypořádávání se s leckdy nepříznivou determinací, ale také s předsudky, vykořeněností, nezájmem a lhostejností člověka, respektive celé společnosti. K neodbytné nutnosti hledat odpovědi a neustále si klást další otázky. Přivádí nás do světa lidí s rozličnou jinakostí či jakýmkoli limitem, do různých marginálních společenství a skupin. K jinakosti, ale i k naději, že život můžeme skrze uměleckou tvorbu udělat snesitelnější i přes mnohé překážky, které do světa lidí s jakýmkoli nedostatkem přináší. Takovéto divadlo nemá předpoklady pravidelného provozu jako standardní profesionální divadlo. Nejde ani o záměrný proces léčby či terapie, ale o sdílené společné soužití v celém tvůrčím procesu od počátku až do konce. Lapidárně řečeno jde o komplexní tvůrčí proces napomáhající mimo jiné k osobnímu rozvoji a taktéž integraci konkrétní specifické skupiny do většinové společnosti s vědomím jisté specifičnosti a zdánlivé odlišnosti. Důraz je kladen na všechny tvůrčí aktivity v průběhu realizace jevištního díla, které proměňují vidění a uchopování světa – ne tedy pouze na výsledné dílo či umělecký výkon. **A to skrze dialogický sdílený tvůrčí proces, který není nikdy definitivně ukončen, nýbrž se vždy**

¹ Specifickou skupinou je v našem případě myšlena taková skupina, která se nějakým způsobem vymyká běžně pojmávané představě o skupině či společenství. Takováto skupina je něčím zvláštní, osobitá, odlišná od majoritní společnosti. Má své specifické potřeby. Konkrétně to může být skupina lidí s mentálním či jakýmkoli znevýhodněním či postižením, skupina jedinců rozličného věku v nějaké sociální, výchovné, nápravně-vzdělávací či léčebné instituci apod.

² Problematika „označování“ lidí, kteří jsou jakýmkoli způsobem odlišní, vyčlenění, nezařaditelní, jinací je vcelku citlivá především z hlediska etického a morálního. Dle konvencí je třeba mít na prvním místě člověka a pak dovětek ke specifikaci. Tedy člověk s něčím. Člověk s postižením, člověk s handicapem, člověk se specifickými potřebami, člověk s jinakostí, člověk se znevýhodněním, člověk s omezením/limitem, člověk s poruchou autistického spektra, člověk s Downovým syndromem, člověk s bipolární poruchou, člověk nezapadající do většinou společnosti apod.

nadále konstruktivně vyvíjí a proměňuje v čase. Prožitá praktická zkušenost a kontinuální umělecký výzkum dovolují shrnout základní východiska a předpoklady pro tvůrčí práci v této oblasti divadelní tvorby. Ověřováním nalezených metod a postupů (přístupů) a jejich následnou analýzou a reflexí je možné inspirovat další tvůrce či skupiny, kteří by se v tomto segmentu umělecké tvorby chtěli realizovat. A v neposlední řadě tato tvůrčí práce podporuje akceptovatelnost a integraci různých minoritních skupin a napomáhá k přijímání a respektování odlišnosti (rozličnosti, diverzity) jako něčeho, co je naší neodmyslitelnou součástí.

Divadlo ve specifických skupinách využívá v tvůrčím procesu přístupy a principy současného divadla, jen je transformuje a používá s ohledem na specifičnost a potřeby dané skupiny. Způsob komunikace je přizpůsobován aktuálním podmínkám, vždy naprosto jasný a srozumitelný, oproštěn od složitých slovních spojení, abstraktních souvislostí a komplikovaných metafor. Ke složitějším zadáním je ale možné v určitých případech postupem času a souvislé práce dojít.

2. Divadelní tvorba ve specifických skupinách v kontextu současné umělecké tvorby (Aktuální stav specifického divadla ve světě a v České republice)

V posledních třiceti letech je možné po celém světě v umělecké sféře zaznamenat četné pokusy a snahy o začleňování jakýchkoli menšin do společnosti prostřednictvím umělecké tvorby. Tyto čím dál více se prosazující tendence, které reflektují společenskou potřebu začleňovat lidi, kteří byli donedávna „na okraji společnosti“, vidíme v současné době v mnohých kulturách a společnostech. Například ve Francii je právě toto tzv. integrované antropologické divadlo fenoménem již po více než třicet let a je založeno zcela na profesionální bázi. Člověk, který se chce této činnosti věnovat, musí být patřičně vědomostně a odborně vybaven, dost často spolupracuje s dalšími odborníky z oboru psychologie či speciální pedagogiky, zapojuje profesionální tvůrce a umělce. Ve Velké Británii je tento způsob divadla často označován jako inkluzivní sdílené divadlo (případně *inkluzivní sdílené fyzické divadlo*) a je k němu vždy přidružen vzdělávací systém (nebo aktivity) nejen směrem k lidem se znevýhodněním, ale především k široké veřejnosti i odborníkům. Je tedy vidět, že začleňování a zapojování lidí s jakýmkoli znevýhodněním do společnosti, kulturního života skrze uměleckou tvorbu má ve vyspělém světě již mnohaletou tradici. Z mnohých můžeme jmenovat třeba asociaci Marionnette et Thérapie

(Francie), dále například i v ČR známé umělecké soubory jako Candoco (Anglie), Maatwerk (Holandsko), Divadlo z Pasáže (Slovensko), RambaZamba Theater (Německo), Teatr 21 (Polsko), Circus Sonnenstich (Německo) ad.

V České republice je situace poněkud problematičtější a nemá takovou tradici jako jinde ve světě. V posledních letech se rozvoj tohoto segmentu divadelní tvorby však rapidně zlepšil a vznikající platforma se postupně stabilizuje a rozšiřuje. Stále více umělců se k této oblasti přiklání a vznikají nejen divadelní inscenace, ale také sociálně umělecké projekty, které lidi jakkoli znevýhodněné zapojují do tvůrčích aktivit a pomáhají jim se realizovat a „zviditelňují“ problematiku specifických skupin.

Na divadelních vysokých školách (DAMU, JAMU) vzniká spousta zajímavých projektů zaměřených na různé skupiny se specifickými potřebami a rozvíjí se i v rámci doktorských výzkumných projektů. Významný posun přináší i různé festivaly, na kterých se mají možnost tvůrci z oblasti specifického divadla setkávat, například *Rynholecký festiválek – divadelní integrační happening*, *Festival Mentetrál* v Neratově v Orlických horách, *Festival Integrace slunce*, *FEST-IN* apod. a vyměňovat si své zkušenosti a poznatky z této oblasti umělecké tvorby. V současné době přistupují k zavádění „sekcí“ zaměřených na specifické divadlo i některé velké klasické festivaly, např. *Divadelní flóra*, kde je možno shlédnout odpolední blok inscenací z této oblasti divadelní tvorby.

Problematické je tradičně financování a podpora těchto aktivit. Zatím je vše těžce zařaditelné do kolonek profesionálního umění, neboť v České republice nejsou tyto aktivity uznávány jako profesionální, ale ani do kolonek sociální práce, neboť divadelní tvorba není sociální prací ani terapií, ale je především tvůrčí aktivitou vykazující velký posun k profesionalizaci a kvalitní umělecké úrovni. Programově (směřováním) je zatím specifické divadlo taktéž nezařaditelné, v tomto ohledu je spíše podstatné k jakým odkazům, zdrojům, inspiracím, jiným tvůrcům a skupinám se dané konkrétní divadlo samo odkazuje. Soubory a skupiny pracující v oblasti umělecké tvorby ve specifických skupinách ale začínají být postupně akceptovány a respektovány jako plnohodnotně tvůrčí uskupení s jejich nezbytnými specifiky, přesto tato cesta k zrovnoprávnění bude ještě velice dlouhá a trnitá.

3. Základní pilíře specifického divadla na Divadelní fakultě AMU a studijní specializace

Při umělecké tvorbě ve specifických skupinách je velice významný právě **integrační aspekt**, který tato aktivita nabízí. Takový aspekt, který zapojuje do samotné tvorby skupiny tvůrců s jinakostí a profesionální kolegy – herce, scénografy, případně i hudebníky a zásadně ovlivňuje jejich přístup k tvorbě i životu. Tyto dvě skupiny bytující spolu na jevišti, podílející se aktivně na společné tvorbě uměleckého díla, jsou neodlučně spjaty a naprosto zásadním způsobem se ovlivňují, pomáhají si, vzájemně sdílejí své přítomnosti a společně ohledávají smysl svého konání. Mohou tak dojít ke **sdílenému intenzivnímu uměleckému prožitku**, který je samotné zcela přesahuje (společně s divákem).

Při umělecké tvorbě ve specifické skupině je **smysluplný a upřímný dialog**, dá se říci, **nejdůležitějším předpokladem**. Jedině v takovémto dialogu můžeme dojít k nalezení společného jazyka srozumitelného všem členům ve skupině a zároveň takovému, který umožní plnohodnotnou spolupráci. Vše vychází z představy divadelní tvorby uskutečňující se ve smyslu *sokratovského dialogu*; to znamená jít vedle sebe a vést dialog, hovořit, nezmocňovat se druhého. K takovému skutečnému dialogu dojde totiž jenom tehdy, když důležitější a přednější než my je to, o čem společně hovoříme, o co nám společně jde. Při vzniku integrované inscenace, respektive jednotlivých situací je tento dialog naprosto nezbytný. Herec s postižením musí vědět, že jeho konání není rizikem, musí se cítit v bezpečí. Z této premisy vyplývá také **nutnost otevřeného dialogu jako ontologického (existenciálního) vykročení ke smyslu a radosti, nejen z umělecké tvorby, ale i ze vzájemné spolupráce a komunikace i mimo jeviště**. Tento přístup k tvorbě, pohled na divadlo je určujícím znakem naší práce. Odráží se taktéž na finálním vyznění konečného uměleckého tvaru, tj. ve většině případech divadelní inscenace, který je rozpoznatelný a odlišuje naši práci od ostatních skupin a tvůrců zaměřujících se na práci ve specifických skupinách.

Projekt *Divadelní tvorba ve specifických skupinách* (v počátcích *Divadlo jako socializační možnost*) vznikl jako potřeba realizovat projekt se sociálním zaměřením a se snahou využít principy loutkového a alternativního divadla v praxi v nějakém sociálním zařízení. V začátcích – v roce 2001, byl podpořen grantem Fondu rozvoje vysokých škol a od té doby se jeho realizace intenzivně rozvíjela a to především díky opětovné grantové podpoře Fondu rozvoje vysokých škol a posléze pak díky podpoře Ministerstva kultury ČR, Fondu hejtmána Středočeského kraje, Divadelní fakulty AMU v Praze z prostředků na

Institucionální podporu na dlouhodobý koncepční rozvoj (DKR) a vnitřní soutěže DAMU Podpora pedagogické práce, profilace a inovace studijních oborů a programů. Významným mezníkem bylo podpoření projektu z Centralizovaných rozvojových prostředků (CRP) v roce 2013 s názvem *Rozšíření odborného vzdělávání studentů AMU se specializací na divadelní práci ve specifických skupinách*. Tím byly položeny základy studijní specializace *Divadelní tvorba ve specifických skupinách*, která je od té doby součástí studijních plánů DAMU. Další významnou podporou – v tomto případě z hlediska uměleckého a aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje – bylo získání tříletého grantu na projekt *Výzkum umělecké tvorby ve specifické integrační skupině (s lidmi se znevýhodněním)* podpořeného z prostředků Ministerstva kultury České republiky v programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II). V rámci grantových podpor vznikla řada odborných publikací a dílčích studií věnujících se problematice specifického divadla.

Studijní specializace *Divadelní tvorba ve specifických skupinách* vznikla díky rozvojovému projektu *Rozšíření odborného vzdělávání studentů AMU se specializací na divadelní práci ve specifických skupinách* v roce 2013 jako vyústění mnohaletého působení a snažení v oblasti umělecké tvorby s lidmi se znevýhodněním v projektech realizovaných studenty a pedagogy Divadelní fakulty AMU od roku 2001.

Termín *divadelní tvorba ve specifických skupinách* (nebo *divadlo ve specifických skupinách*) jsme zavedli v roce vzniku specializace jako vykrystalizování dřívějšího označení *Divadlo jako socializační možnost*. Vzhledem ke vzniku specializace bylo třeba zavést název, který bude zahrnovat veškeré aktivity v této oblasti umělecké tvorby a bude obecnějšího charakteru vzhledem k dané problematice. Název se posléze velice rychle uchytil mezi dalšími umělci a odborníky pracující v této oblasti a v současné době je již zaveden a běžně používán nejen v oblasti segmentu umělecké tvorby, ale i v oblasti speciální pedagogiky, obecné pedagogiky, sociálních prací atd. V posledních letech aktivity přesáhly samotnou divadelní tvorbu a v mnoha případech používáme širší označení *umělecká tvorba ve specifických skupinách*.

Studijní specializace je zaměřena na uměleckou tvorbu a vzdělávání divadelních profesionálů, kteří budou schopni pracovat v různých specifických skupinách, např. s lidmi

s mentálním postižením, s pohybovým handicapem, s duševními poruchami, s chronicky nemocnými dětmi v nemocnicích, se seniory, bezdomovci apod.

Projekt specializace je rozvíjejícím mezioborovým studiem divadelní tvorby – komplexním systémem hereckých přístupů, dramaturgie, režie, výtvarné tvorby, hudební nauky a psychopatologie se zaměřením na práci s herci-divadelníky se specifickými potřebami v oblasti alternativního a loutkového divadla. Důraz je kladen na procesuální charakter studia a tvorby s dílčími výstupy, které studenti prezentují na seminářích, workshopech, symposiích či festivalech.

Absolvent studijní specializace dosáhne potřebných znalostí a zkušeností pro kreativní uměleckou práci ve skupinách divadelníků se specifickými potřebami. Musí být schopen aplikovat principy specifické divadelní tvorby a poskytnout možnost seberealizace, sebepoznávání a také možnost estetické komunikace lidem s mentálním postižením.

Přínosem projektu specializace pro vysoké školství ČR i uměleckou sféru je právě propojení mezioborového studia divadelního zaměření s pedagogicko-sociálními obory a předpokládané zvýšení uplatnitelnosti absolventů specializace na trhu práce. Nabyté zkušenosti praktické i teoretické jim umožňují hlubší zapojení a širší rozsah pracovního nasazení v budoucím profesním směřování. Přestože je profesionální adaptace veskrze individuální proces, je z hlediska společné umělecké tvorby a integrace významným aspektem pro rozvoj pozitivního celospolečenského pohledu na problematiku specifických skupin a přináší příznivou zpětnou vazbu ze strany sociálního začleňování lidí s postižením apod.

4. Výzkumný a pedagogický přesah v procesu divadelní tvorby ve specifické skupině

Výzkum ve specifických skupinách, tak jak je pojímán na DAMU, slučuje umělecké a výzkumné metody v jednom procesu v jeden celek. Většina účastníků je zároveň umělci i výzkumníky. Cílem takového způsobu bádání je získávání nových poznatků a zkušeností na základě vnímavé, ohleduplné, sebereflexivní a kritické analýzy.

Tento výzkum je sdružován mnoha dílčími uměleckými i výzkumnými výstupy, tj. nejen divadelními inscenacemi a artefakty vzniklými na výtvarných workshopech, ale dále výzkumnými symposii a analytickými semináři, odbornými publikacemi a studii, audiovizuálními dokumenty apod. Pojtkem je také aplikovatelnost nejen ve sféře umělecké, ale také sociální a pedagogické. Veškeré poznatky nalézají své místo při využití

v praxi a terénu a mají oporu ve společenských, humanitních vědách a v samotném umění. Většinu výstupů lze využívat i pro inovace v oblasti pedagogické, didaktické a rozvíjení vztahů mezi menšinovou a většinovou společností.

Od roku 2009 je divadelní tvorba ve specifických skupinách jedním z nosných výzkumných témat v *Ústavu pro výzkum a studia divadla alternativního, loutkového a divadelní tvorby ve specifických skupinách Divadelní fakulty AMU v Praze* (dříve Výzkumné pracoviště Katedry alternativního a loutkového divadla Divadelní fakulty AMU v Praze). Na akademické půdě tyto aktivity přesahují hranice pedagogického procesu směrem k divadelně-antropologickému výzkumu.

Svou podstatou spadá výzkum ve specifických skupinách do oblasti aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje. Aplikovaný výzkum je dle metodiky vědy a výzkumu (VaV) *experimentální a teoretická práce získání nových poznatků, ale zcela jednoznačně zaměřených na specifické, konkrétní předem stanovené cíle využití³*. Experimentální výzkum a vývoj je *systematickou tvůrčí prací směřující k rozšíření stavu poznání, včetně poznatků o člověku, kultuře a společnosti, a jeho použití s cílem nalézt nové možnosti využití těchto poznatků⁴*.

Jádrem výzkumu ve specifické skupině je tedy nejen hledat proveditelné, schůdné cesty integrace lidí se znevýhodněním prostřednictvím divadelní tvorby, ale také možnosti spolupráce tvůrců se specifickými potřebami a tvůrců profesionálních, kteří se na jevišti při vzniku uměleckého díla stávají rovnocennými partnery. Výzkum směřuje i k poznávání přístupu herců se znevýhodněním i studentů a absolventů herectví k této podobě divadla, jak akt divadla vnímají, jejich postřehy, zkušenosti, individuální potřeby a pocity. A si klade otázky, jak překonávat či pracovat s objektivními psychofyzickými limity herců ve specifické skupině.

Výzkum v oblasti specifického divadla nabízí významná východiska pro rozšiřující kontinuitu jak zájemcům z oblasti divadla, příbuzných oborů a sociálních profesí, tak i pro postupnou integraci specifických skupin do společnosti prostřednictvím umělecké tvorby. Díky výzkumu je nasnadě hledat a mapovat další možnosti této tvůrčí práce tak, aby se

³ Pojmy a definice pro identifikaci výzkumu a vývoje. In *Frascati manuál 2015: Pokyny pro shromažďování a vykazování údajů o výzkumu a experimentálním vývoji*. Paris: OECD Publishing, 2015.

⁴ Ibid.

podporoval vznik stabilní platformy pro divadelní práci a výzkum v tomto divadelním segmentu.

Výzkum ve specifických skupinách umožňuje stanovit konkrétní kroky při začleňování lidí se znevýhodněním, stanovit východiska pro budoucí uvažování v umělecké i výzkumné aktivitě a pro propojování s příbuznými uměno-vědními disciplínami a dále usnadňuje implementaci poznatků z mnohaleté praxe do umělecké sféry, vzdělávacích programů a myšlenkových proudů. Přesahuje hranice umění a výzkumu například k pedagogice a implementaci tvůrčích postupů do vzdělávání, k psychologii a speciální pedagogice a redefinici a inovaci stávajících kategorií, charakteristik a hodnocení lidí s různým znevýhodněním a k mnohým dalším disciplínám věnujících se člověku jakožto nezbytné entitě formující společnost jako takovou. Důležitým faktorem je progresivní utváření nových kulturních a sociálních hodnot, dále eliminace negativních postojů většinové společnosti k menšinám, ať už jsou jakéhokoli charakteru, a také výhled na pozitivní posun v postupné integraci lidí jakkoli znevýhodněných.

5. Základní režijní aspekty a metodické přístupy v divadelní tvorbě ve specifických skupinách

Snahou všech skupin a souborů pracujících ve specifických skupinách je na profesionální úrovni realizovat umělecká díla s využitím principů současného divadla i podmínek tomu odpovídajících. Významným faktorem ovlivňujícím kvalitu tvůrčího procesu je samozřejmě patřičné zázemí a vhodnost místa ke zkoušení. V České republice většina souborů nemá stále místo k tvůrčí práci odpovídající potřebám profesionálního provozu, což je jeden z mnoha negativních aspektů specifického divadla u nás. Každopádně se tvůrci vždy snaží najít ideální řešení či schůdný kompromis, aby se vhodné zázemí pro práci vytvořilo. Vytvoření zázemí a příznivého místa na práci – obdobně jako je to běžné v cizině – je do budoucna pro všechny specifická divadla snažící se o profesionalitu velkou výzvou.

Základním předpokladem pro kvalitní práci ve specifické skupině je stanovení základních pravidel práce, fungování skupiny, struktury a časového ohraničení zkoušek a workshopů. Praxe ukázala na výhodnost komornějšího zkoušení – hlavně z hlediska počtu herců v integrované skupině. Při menším počtu (ideál je 4-5 herců) jsou schopni všichni mnohem intenzivnější koncentrace a reaktivity – jsou schopni bryskně reagovat, asociativně

rozvíjet situace a řetězit příběh. Je-li skupina menší, neprosakují ani tolik vztahové záležitosti mezi jednotlivými herci se znevýhodněním, většinou žena vs. muž. Nenabourává to tolik atmosféru, nejsou rozptylováni každodenními neshodami a záležitostmi. Soustředí se více na svou práci a zadané úkoly. Dalším podstatným aspektem je, že každý z herců musí cítit svou důležitost a podíl na vznikajících situacích, realizovaných úkolech, vyráběných artefaktech apod. Samotná práce musí být vždy dynamická a poutavá – ať už se jedná například o rozcvičku, workshop, nebo konkrétní divadelní zkoušku. Vedoucí skupiny (režisér apod.) musí mít vždy připraveno vícero variant cvičení či zadání, které chce během práce stihnout, realizovat a být schopen kdykoli okamžitě najít jinou alternativní variantu. Být neustále ve střehu a schopen okamžitě reagovat na podněty a impulsy přicházející během spolupráce.

Režijní práce, nejen ve specifické skupině, je pro mě osobně veskrze komplexním uvažováním o procesu tvorby, o procesu poznávání a hledání smyslu, setkávání se, o prostoru a jeho vlivu na jednání člověka / herce (a pohybu člověka v něm), o hledání témat, o osobních životech herců, o hledání skrytého jazyka, o objevování možností, zapomenutých zkušeností, zážitků a vzpomínek, o naději, o světě a bytí v něm, o nekonečném hledání souvislostí. S tím souvisí nalézání stále nových možností zkoušení a inscenování v kontextu nových a aktuálních tendencí v oblasti současného divadla. A to i vzhledem k dynamice, pestrosti a různorodosti umělecké tvorby ve specifických skupinách, neboť stereotyp a nudné opakování je pro divadelníky se znevýhodněním nezajímavé až otravné.

Z hlediska ontologického tak vstupujeme při umělecké práci ve specifické skupině do komplikovaného dialogu, ve kterém vyjednáváme, jak spolu nebo vedle sebe žít, jak spolu vyjít. Skupina nemusí mít nutně divadelní zkušenost, ale touha a potřeba tvůrčí práce je nezbytná. Proces poznávání zahrnuje celou škálu dílčích kontinuálních aktivit. Od zmíněného vzájemného poznávání, přes zjišťování limitů i dovedností každého ze skupiny až po ověřování schopností práce s loutkou, materiálem, či manuální zručnosti a výtvarného nadání. Když zjistíte možnosti, schopnosti a limity všech herců ve skupině, je nezbytné poznatky analyzovat a dle těchto zjištění přizpůsobovat náplň zkoušek a plánů dalších. Je také nezbytné vymezit čas práce a tento čas by měl být takřka nedotknutelný, až posvátný. Takto vymezený čas na zkoušení je třeba efektivně a smysluplně využít,

neboť zejména v začátcích není koncentrace veliká a je třeba zkoušku precizně strukturovat a využít každou minutu. Není možné čas nechat proklouznout mezi prsty, či ho zanést nepatřičnými řečmi a diskusemi.

Z pohledu režijního uvažování jde ve specifické skupině především o hledání tématu konkrétního uměleckého díla a cest, jakým způsobem, jakými prostředky vybrané téma převést na jeviště. Proces, při kterém je člověk nucen hledat, analyzovat, ověřovat, je také mnohem složitější a náročnější, než jednoduše něco vymyslet dopředu doma u stolu a pak pouze „nacvičit – nadřilovat“ a okázale prezentovat na veřejnosti. Své záměry a ideje je třeba v tomto ohledu konfrontovat a uzpůsobovat konkrétním možnostem skupiny a opět se navracím k podstatě sokratovského dialogu a vzájemné svobodě.